

Opportunities and challenges of informal settlements in Saveh City based on the SWOT model

Asadollah Naghdi^{1*}, Mahbobeh Roen Tan², Mahshad Sahab³, Ehsam Soltani⁴

¹ Social Sciences Department, Economics and Social Sciences faculty, Bu-Ali Sina University, Hamedan, Iran

² Postgraduate from Faculty of Economic and Social Sciences, University of Bu-Ali Sina, Hamedan, Iran

³ Master of urban planning, Saveh municipality, urban regeneration office, Saveh, Iran

⁴ PhD student at Bu-Ali Sina University, Faculty of Economic and Social Sciences, Hamedan, Iran

Abstract:

In contemporary Iranian cities, especially in metropolises and industrial cities, there were more attractions for migration, and this is the reason for the emergence of a high percentage of marginalization. However, there is no agreement on the estimate of Inhabitants of marginal areas. At the moment, there are at least 13 million people according to official statistics and urban experts talk about 22 to 25 million residents that live in these communities. The interview of the head of the welfare organization in June 2022 with ISNA news agency stated that "marginalization is one of the five important and fundamental problems of the country". Marginalization is the result of many factors and conditions, which often change from city to city, some causes and factors are more or less prominent. Meanwhile, the industrial cities of Iran such as Saveh, Arak, Qazvin, and Isfahan have faced more challenges in this field compared to cities of the same size due to the need for a large and generally unskilled labor force. Saveh has experienced a rapid population increase in recent years due to the migration to this destination, which is caused by the industrial attractions of Saveh in special job opportunities and accessibility location, etc. In this study, various methods have been used by researchers: observations, second data analysis, documents, in-depth interviews with key informants, and finally we used the SWOT technique to identify the opportunities, threats, strengths, and weaknesses in these neighborhoods. The obtained data show that during the last decades, the population of Saveh city has been continuously growing and an important part of this growth has belonged to migration and informal settlement areas emersion so that this form of settlement has surrounded the city, and a population of more than 70,000 people make up a third of the city's area in the form of 22 suburbs. From the economic, institutional, historical, and natural points of view, there are significant opportunities for urban regeneration and the implementation of development-stimulating or flag projects like the existing Emarat Hakem Heritage Complex in West Abdol Abad or the proposed project "the pomegranate garden museum" in Abbas Abad and other development driver's projects in next communities. At the same time, there are many threats and challenges (housing, environmental issues, health, poverty, ...) in this area to achieve a livable city with sustainable indicators.

Key Words: Informal settlements, urbanization, Opportunities challenges, Saveh, SWOT.

فرصت‌ها و چالش‌های سکونتگاه‌های غیررسمی شهر ساوه با استفاده از مدل سوات (SWOT)

اسداله نقدی^{۱*}، محبوبه رویین تن^۲، مهشاد سحاب^۳، احسام سلطانی^۴

۱- دکتری جامعه‌شناسی شهری، گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اقتصادی و اجتماعی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران

۲- کارشناسی ارشد از دانشکده علوم اقتصادی و اجتماعی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران

۳- کارشناسی ارشد شهرسازی، شهرداری ساوه، دفتر بازآفرینی شهری، ساوه، ایران

۴- دانشجوی دکتری، دانشگاه بوعلی سینا، دانشکده علوم اقتصادی و اجتماعی، همدان، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۱۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۲۷

چکیده

در شهر معاصر ایرانی، به خصوص کلان‌شهرها و شهرهای صنعتی که جاذبه‌های بیشتری برای جذب جمعیت دارند، شاهد شکل‌گیری وسیع‌تر سکونتگاه‌های غیررسمی هستیم. در خصوص تعداد سکنه این نواحی در زمان حاضر براساس آمارهای رسمی حداقل ۱۳ میلیون و با احتساب بافت‌های ناکارآمد شهری (شامل بافت‌های فرسوده، مرکزی شهرها و روستاهای ادغام‌شده در بافت‌های شهری) ۲۲ تا ۲۵ میلیون نفر ساکن هستند. این مسئله در گزارش رصد شورای اجتماعی در صدر و در مصاحبه رئیس سازمان بهزیستی کشور در خرداد ۱۴۰۱ با خبرگزاری ایسنا بیان شده که «حاشیه‌نشینی یکی از پنج مسئله مهم و اساسی کشور است». حاشیه‌نشینی معلول عوامل و شرایط متعددی است که اغلب از شهری به شهر دیگر، برخی علل و عوامل پرننگ‌تر یا کم‌اثرتر هستند. در این بین، شهرهای صنعتی ایران مانند ساوه، اراک، قزوین و اصفهان به دلیل نیاز به نیروی کار فراوان و عموماً غیرماهر در مقایسه با شهرهای هم‌اندازه با چالش‌های بیشتری در این زمینه مواجه‌اند. به گفته بیشتر مسئولان شهر ساوه، حاشیه‌نشینی در این شهر به دلیل مهاجرپذیری شدید شهر که ناشی از صنعتی‌بودن ساوه، موقعیت مواصلاتی خاص و ... است، در سال‌های اخیر روند افزایشی سریع را تجربه کرده است. در این بررسی از روش‌های مختلف از جمله مشاهده، اسنادی و مصاحبه‌های عمیق با اطلاع‌رسانان کلیدی با استفاده از مدل SWOT بهره برده شد. داده‌های به‌دست‌آمده نشان می‌دهند طی دهه‌های اخیر جمعیت شهر ساوه

* Corresponding Author: Asadollah Naghdi

E-mail address: naghdi@basu.ac.ir, termeh_mr@yahoo.com, sahabanf898@gmail.com, ehsamsoltani@gmail.com

به صورت مستمر در حال رشد بوده و سهم مهمی از این رشد متعلق به مناطق اسکان غیررسمی بوده است؛ به طوری که این شکل از سکونت به صورت نعل اسبی شهر را در محاصره خود در آورده است و جمعیتی بیش از ۷۰ هزار نفر، یک سوم مساحت شهر را در قالب ۲۲ محله حاشیه تشکیل می دهند. از چهار بعد نهادی، تاریخی، طبیعی و انسانی در این مناطق، فرصت های درخور توجه برای بازآفرینی شهری و اجرای پروژه های محرک توسعه یا پرچم مانند مجموعه عمارت حاکم به صورت بالفعل یا موزه انار در عباس آباد به صورت بالقوه وجود دارند. در عین حال، تهدیدها و چالش های بسیاری (مسکن، بهداشت محیط، فقر و...) نیز در این مناطق برای دستیابی به شهر قابل زیست و با شاخص های پایدار وجود دارند.

واژه های کلیدی: فرصت ها، چالش ها، سکونتگاه های غیررسمی، ساوه، مدل سوات (SWOT).

مقدمه

شهر پیچیده ترین اختراع بشر تاکنون بوده است. در قرن بیست و یکم برای نخستین بار در تاریخ بیش از نیمی از جمعیت جهان در شهرها ساکن شدند. در سال ۱۹۵۰، کمتر از یک سوم جمعیت جهان شهرنشین بود. در زمان حاضر (سال ۲۰۲۳ میلادی برابر با ۱۴۰۲ خورشیدی) ۵۶ درصد از جمعیت جهان در نقاط شهری سکونت دارند. پیش بینی می شود این رقم تا سال ۲۰۵۰ به بیش از دو سوم افزایش یابد و انتظار می رود بیشتر این رشد جمعیت متعلق به کشورهای در حال توسعه و بازارهای نوظهور باشد. ظهور و پیدایش حاشیه نشینی، هم در ایران و هم در جهان، همزاد و همراه پدیده مهاجرت و تا حدی پیامد آن بوده است. حاشیه نشینی در مقیاس وسیع و معنای جدید به دوره پس از وقوع انقلاب صنعتی در اروپا و سپس سرایت آن به سایر نقاط جهان برمی گردد. در کشور ما پس از آغاز نوسازی اقتصادی، اجتماعی و دسترسی روستاها به خدمات جدید بهداشتی، آموزشی و مکانیزه شدن کشاورزی و تغییر الگوی مدیریت روستایی و همچنین ظهور اقتصاد نفتی و قطع وابستگی به کشاورزی، مهاجرت های روستا - شهر، آغاز و در پیامد آن حاشیه نشینی پیرامون شهرهای بزرگ نمایان شد؛ بنابراین، به تدریج بیشتر شهرها به ویژه شهرهای بزرگ به مراکزی برای استقرار و اسکان مهاجران تبدیل شدند. به این ترتیب، حاشیه نشینی و در جدیدترین بیان، اسکان غیررسمی به عنوان بافت آپاندیستی شهری در ایران با قدرت تأثیرگذاری بالا به دلیل حجم چشمگیر ساکنان و مسائلی همچون ناپایداری کالبدی، رشد سریع جمعیت، اشتغال غیررسمی و آسیب های اجتماعی، فقر و... بر شهرهای کشور تحمیل شده است. مهاجرت و حاشیه نشینی به دلیل تأثیرات عدیده از آن دسته موضوعات اجتماعی هستند که هیچ وقت تاریخ مصرف کنکاش درباره آنها پایان نمی گیرد. معمولاً پدیده هایی مانند زاغه نشینی، حاشیه نشینی و اسکان غیررسمی، به عنوان ضایعه و معضل شهر مدرن تلقی می شوند که نقش بازدارنده پیشرفت و توسعه شهرها را دارند (زنگانه و همکاران، ۱۴۰۰: ۳۷). شهر به تعبیر

برخی محققان، مقیاس کوچکی از اداره هر کشوری است. برنامه ریزان و پژوهشگران اقتصاد شهری از نظریه های اقتصاد خرد و کلان همزمان استفاده می کنند؛ زیرا یک شهر با اندکی تفاوت، تمامی عناصر و ویژگی های یک کشور را در زمینه های مختلف اقتصادی و اجتماعی دارد (اکبری، ۱۳۹۶).

ایزستو و همکارانش عنوان می کنند «اکنون از هر شش نفر یک نفر، یعنی حدود یک میلیارد نفر در حاشیه ها و زاغه ها زندگی می کنند» (نقدی، ۱۳۹۲: ۱۷۵). در ایران نیز براساس آمارهای رسمی در زمان حاضر حداقل ۱۳ میلیون سکنه و با احتساب بافت های ناکارآمد شهری شامل بافت های فرسوده و مرکزی شهرها و روستاهای ادغام شده در بافت های شهری حتی تا ۲۵ میلیون نفر وجود دارند و رئیس سازمان بهزیستی کشور در خرداد ۱۴۰۱ در مصاحبه با خبرگزاری ایسنا بیان کرد «حاشیه نشینی یکی از پنج مسئله مهم و اساسی کشور محسوب می شود» (قادری، ۱۴۰۱). به هر حال، حاشیه نشینی، هم در ایران و هم در سراسر جهان، یکی از مهم ترین مسائل توسعه محسوب می شود. «حاشیه نشینی هم در اهداف هزاره و هم در اسکان بشر سازمان ملل از چالش های توسعه جهان به شمار آمده است» (UN, 2000-2003). شهرها با تسهیل تحرک اجتماعی - اقتصادی و کمک به غلبه بر تبعیض جنسیتی که معمولاً در مناطق روستایی شدیدتر است، می توانند به کاهش نابرابری ها کمک کنند. علاوه بر ویژگی های اجتماعی - اقتصادی، پیامد تغییرات جمعیتی بر چشم انداز آتی مخاطرات شهری، به ویژه پیری سریع جمعیت های شهری و افزایش جمعیت طبقه متوسط در اقتصادهای نوظهور است (Schanz, 2021: 8). اقتصاد زمین و مسکن افزون بر اثرات تعیین کننده در رشد و تثبیت اقتصادی و نوسان های اقتصاد ملی می تواند در توزیع درآمد اثرگذار باشد و همچنین از طریق هزینه تأمین مالی فعالیت های اقتصادی در هزینه تولید و مزیت نسبی اقتصاد کشور در اقتصاد داخلی و تجارت بین الملل مؤثر واقع شود (قلی زاده، ۱۳۹۹).

محللات فرودست شهری همزاد بسیاری از شهرهای بزرگ

حاشیه‌نشینی معلول عوامل و شرایط متعددی است که بیشتر از شهری به شهر دیگر، برخی علل و عوامل پررنگ‌تر یا کم‌اثرتر هستند. در این بین، شهرهای صنعتی ایران به دلیل نیاز به نیروی کار فراوان و عموماً غیرماهر در مقایسه با شهرهای هم‌اندازه با چالش‌های بیشتری در این زمینه مواجه‌اند که شهر ساوه نیز از این قاعده مستثنی نیست. به گفته بیشتر مسئولان شهر ساوه، حاشیه‌نشینی در این شهر به دلیل مهاجرپذیری شدید شهر که ناشی از صنعتی‌بودن ساوه، موقعیت مواصلاتی خاص و ... است، در سال‌های اخیر روند افزایش سریعی را تجربه کرده است. بدون شک روند تحولات و الگوهای توسعه کشور در چند دهه گذشته سهم زیادی در ایجاد و گسترش این سکونتگاه‌ها در همه شهرها به‌خصوص شهرهای بزرگ و صنعتی مانند ساوه داشته است. شهرهای صنعتی کشور به دلیل جاذبه‌های شغلی و نیاز به نیروی کار عموماً غیرماهر بیش از شهرهای هم‌تراز غیرصنعتی، شاهد شکل‌گیری این نواحی بودند.

تبدیل شدن شهر ساوه به یک شهر صنعتی در سال ۱۳۵۲ در یک تقسیم کار ملی موجب جذب مهاجران زیادی از اطراف و اکناف و رشد سکونتگاه‌های غیررسمی در طول چند دهه گذشته شده است. مسئله ظهور و گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی در ساوه طی دهه‌های اخیر به یکی از مسائل مهم مدیریتی این شهر بدل شده است. این پدیده از تأسیس شهر صنعتی کاوه بسیار متأثر بوده است؛ زیرا تأسیس شهر صنعتی در رشد سریع و جذب مهاجران از بیشتر نقاط ایران به‌ویژه روستاهای پیرامون شهر ساوه و استان‌های هم‌جوار، یعنی همدان و کرمانشاه تأثیر داشته است (نقدی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۴۳). شهرنشینی نیازمند تغییرات اساسی اجتماعی - اقتصادی است. تراکم جمعیت و تمرکز ارزش‌ها، به زیرساخت‌های عظیم سرمایه‌گذاری‌ها و یادمان‌های حفاظت از محیط زیست (به‌ویژه در برابر هوا و آلودگی آب)، سرعت صنعتی‌شدن شتابان در کشورهای درحال توسعه و سست‌شدن پیوندهای سنتی خانوادگی نیاز دارد. شهر ساوه در یک بیان خلاصه، چند جاذبه مهم برای تبدیل به مقصد مهاجران را همزمان دارد:

الف- فرصت‌های کار، شغل و درآمد (شهر صنعتی)

ب- زمین و مسکن ارزان در مقایسه با بسیاری شهرهای

هم‌تراز

پ- آب کافی؛ هرچند کیفیت آب شرب شهر مطلوب نیست، در کل به دلیل سد الغدير و منابع دیگر شهر به آب و

صنعتی ایران بوده است. برخی کارشناسان سکونتگاه‌های غیررسمی را به‌عنوان آپاندیست شهری، پاشنه‌آشیل یا چالشی فراروی توسعه پایدار و مدیریت شهری جدید به‌ویژه در کلان‌شهرها و شهرهای صنعتی و مهاجرپذیر می‌دانند؛ مجموعه‌هایی که به دلیل استقرار کثیری از شهروندان و نیز برخوردار نبودن از خدمات شهری مطلوب و کیفیت پایین زندگی، چالش اساسی برای داشتن شهر سالم و شهرنشینی پایدار به حساب می‌آیند. همچنین این مناطق پتانسیل بالایی برای انواع آسیب‌ها و مسائل اجتماعی دارند و در صورت بی‌توجهی می‌توانند تمامی هستی یک شهر را تهدید کنند (نقدی، ۱۳۹۲: ۳۲). حاشیه‌ها و سکونتگاه غیررسمی به دلیل آنکه فاقد برنامه از قبل تدوین‌شده طراحی شهری هستند و اغلب خارج از اراده مدیریت شهری شکل می‌گیرند، در بدنه هر شهری به‌وسیله محرومیت از شاخص‌های اساسی و استانداردهای زندگی شناخته می‌شوند که در «متن شهر» اصلی وجود دارد و نمود کالبدی، اجتماعی و اقتصادی فقر شهری است؛ در عین حال، یک تلاش جهانی برای کاستن از گسترش یا ارتقای شاخص‌های زندگی در مناطق هدف نیز در جریان است. در کنار تلاش‌های هیئات در برخی کشورها در سال‌های اخیر ایده شهرهای بدون زاغه مطرح شده است. در ژوئن ۲۰۱۸، پادشاهی مراکش برنامه‌ای به نام «Villes Sans Bidonvilles (VSB)» یا «شهرهای بدون زاغه‌ها» را مطرح و ۵۸ شهر از ۸۵ شهر در سراسر کشور را بدون زاغه اعلام کرد (Atia, 2022).

جمعیت شهری در مناطق درحال توسعه جهان، از رقم ۱/۹ میلیارد نفر در سال ۲۰۰۰ به آستانه ۴ میلیارد نفر در سال ۲۰۳۰ خواهد رسید؛ درحالی‌که در بقیه جهان، یعنی کشورهای پیشرفته صنعتی، در همان فاصله زمانی رقم ۹۰۰ میلیون به یک میلیارد نفر خواهد رسید. اکنون شهرها خانه و مأمن بیش از نیمی از جمعیت جهان هستند. در سال ۱۹۵۰، کمتر از یک سوم جمعیت جهان شهرنشین بودند؛ اما پیش‌بینی می‌شود این رقم تا سال ۲۰۵۰ به بیش از دو سوم افزایش یابد و انتظار می‌رود بیشتر این رشد جمعیت در بازارهای نوظهور باشد (Schanz, 2021) و این مقایسه به‌تنهایی تفاوت سرعت شهری‌شدن در دو جغرافیا را نشان می‌دهد.

در شهر معاصر ایرانی به‌خصوص کلان‌شهرها و شهرهای صنعتی که جاذبه‌های بیشتری برای جذب جمعیت وجود داشته است، شاهد شکل‌گیری وسیع‌تر سکونتگاهی غیررسمی هستیم.

امکان تدوین چهار انتخاب یا راهبرد متفاوت را فراهم می‌آورد. با توجه به اینکه شهر مانند یک ارگان زنده متحول و در عین حال بسیار پیچیده است، در عمل ممکن است برخی از راهبردها با یکدیگر همپوشانی داشته باشند یا به‌طور همزمان هماهنگ با یکدیگر به اجرا درآیند. در واقع، برحسب وضعیت سیستم، چهار دسته راهبرد را می‌توان تدوین کرد که از نظر درجه کنشگری متفاوت‌اند.

خاک حاصلخیز دسترسی دارد و البته در آینده و در صورت استمرار شرایط کم‌بارشی و خشک‌سالی‌ها مشکل آب همانند بسیاری از مناطق پیش خواهد آمد.
ت- نزدیکی به تهران، اراک، قم و همدان.

روش بررسی و استخراج داده‌ها

برای مداخله در همه حوزه‌های شهری به‌خصوص بافت‌های ناکارآمد و حاشیه‌ها روش‌های مختلفی از جمله تهیه و ترسیم ماتریس سوات وجود دارد. این ماتریس برای مدیران شهری

جدول ۱- ماتریس SWOT

فهرست قوت‌ها (S)	فهرست ضعف‌ها (W)	
ناحیه ۱ (SO) - استراتژی‌های تهاجمی	ناحیه ۳ (WO) - استراتژی‌های محافظه‌کارانه	فهرست فرصت‌ها (O)
ناحیه ۲ (ST) - استراتژی‌های رقابتی	ناحیه ۴ (WT) - استراتژی‌های تدافعی	فهرست تهدیدها (T)

منبع: (الماسی و دورفرد، ۱۳۹۰: ۱۰۴).

راهبرد دفاعی (حداکثر - حداقل): این راهبرد بر پایه بهره‌گرفتن از قوت‌های سیستم برای مقابله با تهدیدات تدوین می‌شود و هدف آن به حداکثر رساندن نقاط قوت و به حداقل رساندن تهدیدات است.

راهبرد تهاجمی (حداکثر - حداقل): تمام سیستم‌ها خواهان وضعیتی هستند که قادر باشند همزمان قوت و فرصت‌های خود را به حداکثر برسانند. برخلاف راهبرد دفاعی که یک راه‌حل واکنشی است، راهبرد تهاجمی یک راه‌حل کنشگر است (گلکار، ۱۳۸۵: ۵۳).

راهبرد دفاعی: هدف کلی راهبرد دفاعی یا حداقل - حداقل که می‌توان آن را «راهبرد بقا» نیز نامید، کاهش ضعف‌های سیستم برای کاستن و خنثی‌سازی تهدیدها است.

راهبرد انطباقی: راهبرد انطباقی یا راهبرد حداقل - حداکثر، تلاش دارد با کاستن از ضعف‌ها، حداکثر استفاده را از فرصت‌های موجود ببرد. یک سازمان ممکن است در محیط خارجی خود، متوجه وجود فرصت‌هایی شود، اما به‌واسطه ضعف‌های سازمانی خود قادر به بهره‌برداری از آن نباشد. در چنین شرایطی، اتخاذ راهبرد انطباقی می‌تواند امکان استفاده از فرصت را فراهم کند.

جدول ۲- انواع استراتژی‌ها در مدل سوات برحسب عوامل داخلی و خارجی

عوامل داخلی عوامل خارجی	قوت‌ها (S)	ضعف‌ها (W)
فرصت‌ها (O)	SO استراتژی‌های تهاجمی (شناخت اهرم‌های نفوذ)	WO استراتژی‌های محافظه‌کارانه (شناخت محدودیت‌ها) تغییر جهت
تهدیدها (T)	استراتژی‌های رقابتی (ST) شناخت آسیب‌پذیری‌ها	استراتژی‌های تدافعی (W) شناخت مسائل و مشکلات

جدول ۳- عوامل داخلی مؤثر بر توسعه در محلات اسکان غیررسمی شهر ساوه

نقاط قوت (S)	نقاط ضعف (W)
۱- اشتغال و فرصت‌های شغلی ۲- مستعد بودن برخی محله‌ها برای سرمایه‌گذاری ۳- مسطح بودن شهر (نبود / کمبود عوارض طبیعی) و دسترسی مناسب به شهر ۴- وجود زمین برای واگذاری به سرمایه‌گذاران و سایر زیرساخت‌ها و اولویت‌ها ۵- وجود محصولات با شهرت ملی مانند انار ۶- موقعیت جغرافیایی و مواصلاتی عالی ۷- وجود بافت و بازار قدیمی و کهن در مرکز شهر و قابلیت محلات همجوار در جهت توسعه شهر مانند مسجد جامع و چهر سوق و بازار و ... ۸- اشتغال‌زایی با گسترش صنعتی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین سازوکارهای مناسب و تأثیرگذار در جهت توسعه محلات	۱- عدم توجه کافی به این مناطق متناسب با رشد جمعیت ۲- نامناسب بودن و ناکافی بودن برخی زیرساخت‌ها و خدمات شهری به‌خصوص اجتماعی و فرهنگی ۳- بودن و عدم کفایت تسهیلات بهداشتی، درمانی و خدماتی ۴- آلودگی هوا، محیط زیستی و عدم برخورداری از آب‌وهوای مناسب ۵- ضعف یا نبود مدیریتی مشارکتی در مدیریت محله ۶- نبود نظارت بر بازار غیررسمی مسکن در محلات ۷- مهاجرت شدید به شهر ساوه ۸- عدم هماهنگی سازمان‌های مرتبط و متولی به‌منظور دستیابی به توسعه پایدار شهری

جدول ۴- استخراج مدل به تفکیک محلات

نام محله	شاخص	فرصت‌ها	تهدیدها	قوت‌ها	ضعف‌ها
بهزیستی سورکان پکنیک گاز انتهای بسیج هدایت	ادغام‌شده در بافت اصلی شهر				
فلاحه	اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و محیط زیستی	باغ کشاورزی (فضای سبز دانشسرا)	کارگاه‌های متفرقه	نزدیکی به بازار و اماکن تاریخی	فروودگی بافت
عبدل‌آباد شرقی		پارک ۵۵ هکتاری فدک ورزشگاه هفته بازار و مؤسسه آموزش عالی	مسیر ترانزیت شهر صنعتی (آلودگی و تصادفات)	نزدیکی به اتوبان رشد عمودی	وجود بافت اجتماعی صنعتی و کارگاهی
عبدل‌آباد غربی		تثبیت بافت محله وجود عمارت حاکم آب انبار و مسجد نسبتاً تاریخی	کارگاه در جوار محله (جداره بلوار آزادی)	قابلیت نوسازی و رشد عمودی	بافت نسبتاً کهنه پساب‌های جاری
قالیشویی		وجود زمین برای تأسیس مراکز چندمنظوره	وجود قالیشوئی در داخل بافت	موقعیت در مسیر توسعه شهر	تازه‌واردان، هنوز شکل محله ندارد
جاده یل‌آباد		قابلیت اشتغال	آلودگی بهداشتی و صوتی کارگاه‌های اطراف محله	آمادگی برای مشارکت مردم کم‌بودن تعداد خانوارها	پراکندگی و انفصال
فانوس‌آباد (کوی ولی عصر)		نزدیکی به کمربندی مسجد جامع و امامزاده	نبود زیرساخت، نداشتن هویت محلی انفصال از بافت اصلی شهر	تمایل ساکنان به مشارکت معابر عریض	فقر اجتماعی و اقتصادی
امین‌آباد			جوی آب‌های کشاورزی و صیغی‌کاری، وجود دلالان زمین	تمایل به مشارکت	آلودگی آب پراکندگی اجتماعی سکنه
کمیل و امیرآباد شمالی		احداث مدرسه علمیه نزدیکی به پارک فدک	انفصال نسبی از بافت اصلی شهر کارگاه‌های ضلع شمالی محدوده	قابلیت اشتغال در بخش کشاورزی	نبود زیرساخت

پشت سپاه		قرارگیری جنب محیط نظامی، نبود فاضلاب شهری	نزدیکی به فرصت‌های شغلی صیفی‌کاری	نبود زیرساخت
سپاه ۳ و ۵		قرارگیری جنب محیط نظامی	داشتن زیرساخت‌های شهری	
یاس‌ها		بهداشت محیط در معرض آسیب وجود دامداری در داخل بافت	نزدیکی به مفصل گذرگاهی وجود زمین بایر	فقر اقتصادی ساکنان آسیب‌های اجتماعی نبود فرصت فراغت کودکان
عباس‌آباد جنوبی		قرارگیری در بافت مکانیکی و کارگاه‌ها و مسیل ضایعاتی‌ها	فرهنگسرای چندمنظوره درحال تأسیس بهسازی‌های اخیر	فقر اقتصادی اجتماعی، جزیره‌ای بودن، نزدیکی به مسیل رودخانه
عباس‌آباد شمالی		پساب‌های باغات	اشتغال کشاورزی باغات انار	نبود خدمات شهری، زیرساخت ضعیف
صاحب‌الزمان (پشت سید اسحاق)		همجواری با کارگاه‌ها و مکانیکی‌ها	کوچک بودن نسبی و داشتن زیرساخت‌ها	تنوع قومی
یاقوت‌آباد		مسیل کارگاه‌ها و بهداشت محیط	مرکز جامعه سلامت زیر ساخت‌های شهری	آلودگی
وحدت		کانال ساخت‌وسازهای غیرمجاز	موقعیت شهری خوب	تازه تأسیس بودن محله
ایثار(واتسو)		کانال آب و مسیل	موقعیت شهری خوب	عدم شکل‌گیری محله تازه تأسیس بودن محله
کمیل (هادی‌آباد)		پساب‌های کشاورزی و رهاشدن آب در جوی و بهداشت پایین محیطی عدم جمع‌آوری زباله در برخی معابر انتهایی	شیب زمین در محله	خاکی بودن برخی معابر
انتهای گرشاسبی		تراکم بالا	بافت شهری بسامان دسترسی به زیرساخت‌ها اولیه	سرعت زیاد در محدوده خیابان میرزائی و تصادفات
پشت اداره برق (کوثر)		ترافیک عبوری به سمت تهران و جعفریه	زیرساخت و خدمات شهری	روان‌آب‌های معابر، فضاهای باغی رهاشده

بررسی عوامل خارجی مؤثر بر توسعه شهر ساوه و

محلات هدف

برای شناسایی فرصت‌ها و تهدیدها، محیط بیرونی کانون‌های

صنعتی نیز بررسی شد. این عوامل از درون مصاحبه و پرسشنامه‌های به‌دست‌آمده از جامعه کارشناسی تهیه شده‌اند.

جدول ۵- عوامل خارجی مؤثر بر توسعه شهر ساوه و به تبع آن، بهبود شرایط محلات هدف

فرصت‌ها (O)	تهدیدها (T)
۱- وجود تمایل به استمرار توسعه صنعتی شهر	۱- هجوم جمعیت و فشار بر خدمات شهری
۲- بهسازی و بازسازی محلات هدف	۲- افزایش قیمت زمین و بورس‌بازی زمین و به دنبال آن، افزایش بار مالی برای ایجاد تجهیزات و تسهیلات صنعتی و مقرون‌به‌صرفه نبودن آنها
۳- امکان دسترسی و شناخته‌شدن در استان و کشور	۳- تراکم بیش‌ازحد جمعیت و شلوغ‌شدن این محلات
۴- نزدیکی به مناطق صنعتی مجاور، مانند اراک، زرنده، تهران و قم	۴- ازدیاد آسیب‌های اجتماعی با هجوم تازه‌واردان و گسترش حاشیه‌نشینی
۵- قابلیت توسعه فرصت‌ها در قطب صنعتی در مقیاس استان، کشور و حتی جذب سرمایه‌های بین‌المللی	۵- بروز چندگانگی فرهنگی و گاه تفاوت و تعارض‌های اجتماعی احتمالی
۶- سرمایه‌گذاری در تأسیسات زیربنایی و روبنایی	۶- گسترش بی‌رویه و مهاجرپذیری بدون زیرساخت‌های لازم شهری سبب تهدیدهای زیست‌محیطی و ایجاد خسارت به آثار تاریخی، فرهنگی و طبیعی
۷- پروژه‌های محرک توسعه و ایجاد امکانات اقامتی و توسعه گردشگری از طریق باغ موزه انار	۷- عدم باور و نبود انگیزه بین برخی مسئولان شهر برای گسترش و توسعه خدمات و تأسیسات شهری در مناطق حاشیه؛ زیرا تنها از دست شهرداری همه کارها ساخته نیست
۸- قرارگیری در مسیر قطب‌های کلان جمعیتی، مانند قم، تهران، اصفهان، زنجان و همدان	۸- ظهور و زایش مداوم محلات جدید
۹- افزایش انگیزه مردم محلی برای اجرای پروژه‌های پرچم مانند عمارت حاکم عبدالآباد، شب‌های ساوه گردشگری یا شهر خودرو یاقوت‌آباد	۹- محرومیت شدید برخی محلات مانند انتهای وحدت و ...
۱۰- افزایش توجه سازمان‌های دولتی و ایجاد باور در آنها به برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری در این محلات	۱۰- ناهم‌سویی ادارات و سازمان‌های دولتی برای گسترش تجهیزات و تأسیسات صنعتی
۱۱- وجود تمایل و تشویق بخش خصوصی برای سرمایه‌گذاری	۱۱- پایین بودن سطح بهداشت و کمبود امکانات خدماتی
۱۲- حفظ بافت طبیعی و کهن شهری و قابلیت برخی محله‌ها برای دستیابی به توسعه شهری پایدار	۱۲- توسعه غیرمتعادل و ناپایدار شهری، از بین رفتن باغات

تجزیه و تحلیل داده‌ها

در مرحله دوم، پس از تحلیل عوامل داخلی و خارجی، برای تجزیه و تحلیل همزمان عوامل داخلی و خارجی از ماتریس داخلی و خارجی استفاده شد. در مرحله سوم نیز براساس مدل SWOT، راهبردهایی برای توسعه کانون‌های صنعتی منطبق با شرایط محله میزبان ارائه می‌شوند و درنهایت نیز با استفاده از تکنیک ماتریس برنامه‌ریزی استراتژیک کمی، مشخص شد کدام یک از گزینه‌های استراتژی انتخاب شده، امکان‌پذیر است و درواقع این استراتژی‌ها، اولویت‌بندی شدند.

تحلیل و ارزیابی عوامل داخلی

در تکمیل جدول تحلیل عوامل داخلی، در ستون دوم با توجه

به میزان اهمیت هر مؤلفه و مقایسه این مؤلفه‌ها با یکدیگر، ضریب اهمیت بین صفر و یک به آن مؤلفه اختصاص داده می‌شود. مقدار این ضرایب باید به‌گونه‌ای باشد که مجموع ضرایب مؤلفه‌ها، یک باشد. در ستون سوم با توجه به عالی یا معمولی بودن قوت‌ها به ترتیب رتبه ۴ یا ۳ و با لحاظ جدی یا معمولی بودن ضعف‌ها به ترتیب رتبه ۱ یا ۲ اختصاص داده می‌شود. در صورتی که جمع کل امتیاز نهایی عوامل داخلی در این جدول بیش از ۲/۵ باشد، قوت‌های پیش‌رو بر ضعف‌های آن غلبه خواهد داشت و چنانچه این امتیاز کمتر از ۲/۵ باشد، بیان‌کننده غلبه ضعف‌ها بر قدرت‌ها خواهد بود. نتایج در جدول زیر ارائه شده‌اند.

جدول ۶- تحلیل عوامل داخلی

عوامل داخلی استراتژیک (نقاط قوت و نقاط ضعف)	ضریب اهمیت	رتبه	امتیاز وزنی = ضریب × رتبه
۱S. معروف بودن شهر به قطب صنعتی	۰/۰۴۸	۴	۰/۱۹
۲S. مستعد بودن برخی محلات برای سرمایه‌گذاری	۰/۰۰۴	۳/۸۵	۰/۱۵
۳S. مهیا بودن زیرساخت‌ها در بیشتر محلات	۰/۰۲۷	۳/۳	۰/۰۸۹
۴S. وجود باغات انار برای سرمایه‌گذاری در زمینه توریسم	۰/۰۰۳	۳/۶۱	۰/۱۱
۵S. وجود محصولات و فرآورده‌های محلی مانند انار، انجیر و ...	۰/۰۳۶	۳/۴۲	۰/۱۲
۶S. موقعیت جغرافیایی ممتاز	۰/۰۲۸	۳	۰/۰۸۴
۷S. وجود بازار و آثار قدیمی و کهن در مرکز شهر و مجاورت برخی محلات هدف	۰/۰۴۱	۳/۹۱	۰/۱۶
۸S. اعتقاد بیشتر اعضای شورا، مدیران شهری و مسئولان به توسعه محلات هدف	۰/۰۳۱	۳/۸۲	۰/۱۲

۰/۰۴۵	۱	۰/۰۴۵	W.1. نامناسب بودن و ناکافی بودن تسهیلات
۰/۰۴۵	۱/۱۴	۰/۰۰۴	W.2. نامناسب بودن زیرساخت‌ها و خدمات در برخی محلات تازه تأسیس
۰/۰۵۱	۱/۷	۰/۰۰۳	W.3. افزایش آلودگی‌های محیط زیستی
۰/۰۴۳	۱/۲۱	۰/۰۳۶	W.4. ضعف مدیریتی و فقدان هماهنگی بین ادارات مختلف در زمینه ساماندهی، بازآفرینی و ارتقای کالبدی، اقتصادی و اجتماعی محلات
۰/۰۳۱	۱/۲۵	۰/۰۲۶	W.5. پایین بودن سطح بهداشت و کمبود امکانات
۰/۰۴۹	۱/۱۸	۰/۰۴۲	W.6. توسعه غیرمتعادل و ناپایدار شهری از بین رفتن باغات
۱/۹۷		۱	جمع نهایی نمرات

تحلیل و ارزیابی عوامل خارجی

در تکمیل جدول تحلیل عوامل خارجی، در ستون دوم جدول با توجه به میزان اهمیت هر مؤلفه و با مقایسه این مؤلفه‌ها با یکدیگر، ضریب اهمیت بین صفر تا یک به آن مؤلفه تعلق می‌گیرد. مقدار این ضرایب باید به نحوی باشد که مجموع ضرایب مؤلفه‌ها، یک باشد. در ستون سوم با لحاظ عالی یا معمولی بودن فرصت‌ها به ترتیب رتبه ۴ یا ۳ و نیز با توجه به

جدی یا معمولی بودن تهدیدها به ترتیب رتبه ۱ یا ۲ اختصاص داده می‌شود. در صورتی که امتیاز عوامل خارجی در این جدول بیش از ۲/۵ باشد، به این معنی است که فرصت‌های پیش‌رو بر تهدیدهای آن غلبه خواهد کرد و چنانچه این امتیاز کمتر از ۲/۵ باشد، نشان‌دهنده غلبه تهدیدها بر فرصت‌ها خواهد بود. نتایج در جدول زیر ارائه شده‌اند.

جدول ۷- تحلیل عوامل بیرونی

عوامل خارجی استراتژیک (فرصت‌ها و تهدیدها)	ضریب اهمیت	رتبه	امتیاز وزنی = ضریب × رتبه
۱O. افزایش توسعه صنعتی با شروع به کار شهر دوم صنعتی ساوه	۰/۰۳۵	۳/۶	۰/۱۲
۲O. بهسازی و بازسازی محلات در طول سال‌های اخیر	۰/۰۳۳	۳/۵۱	۰/۱۱
۳O. امکان دسترسی و شناخته شدن در استان و کشور	۰/۰۴۲	۳/۶۸	۰/۱۵
۴O. نزدیکی به مناطق صنعتی، طبیعی در مجاورت محلات	۰/۰۴۵	۳/۷۵	۰/۱۷
۵O. قابلیت‌های یک قطب مهم صنعتی	۰/۰۴۷	۳/۸۵	۰/۱۸
۶O. سرمایه‌گذاری در تأسیسات زیربنایی و روبنایی	۰/۰۴۴	۳/۷	۰/۱۶
۸O. قرارگرفتن بین چند قطب کلان اقتصادی و جمعیتی	۰/۰۰۵	۳/۹۵	۰/۱۹
۹O. افزایش توجه در مدیریت شهری به محلات هدف	۰/۰۲۸	۳/۲	۰/۰۸
۱۰O. وجود تمایل بالا به سرمایه‌گذاری در بخش خصوصی به اعتبار شهر صنعتی در زمینه خدماتی و گردشگری (سفره‌خانه و اقامتی)	۰/۰۳۷	۳/۶۵	۰/۱۳
۱۱O. حفظ بافت‌های طبیعی، تاریخی و کهن شهری	۰/۰۵۲	۴	۰/۲
۱۲O. توسعه متعادل و پایدار شهری	۰/۰۴۵	۳/۸	۰/۱۷
۱T. افزایش ساختگی قیمت زمین و بورس‌بازی زمین در محلات			۰/۰۴
۲T. عدم افزایش امکانات و خدمات متناسب با جمعیت	۰/۰۲۴	۱/۶۵	۰/۰۴
۳T. تهدیدهای زیست‌محیطی	۰/۰۲۱	۱/۸	۰/۰۴
۴T. عدم باور و نبود انگیزه بین برخی مسئولان شهر و استان و ...	۰/۰۳۶	۱/۱	۰/۰۴
۵T. محرومیت شدید برخی محلات و هجوم جمعیت مهاجر	۰/۰۳۷	۱/۰۵	۰/۰۴
۶T. ناهم‌سویی ادارات و سازمان‌های دولتی برای خدمات	۰/۰۳۱	۱/۲۵	۰/۰۴
۷T. پایین بودن سطح بهداشت، کمبود امکانات و ...	۰/۰۳۱	۱/۳	۰/۰۴
۸T. آسیب‌های اجتماعی	۰/۰۲۲	۱/۷۵	۰/۰۴
۹T. هجوم جمعیت و فشار بر خدمات شهری	۰/۰۲۵	۱/۷۵	۰/۰۴
جمع نهایی نمرات	۱		۱/۸۲

تحلیل و ارزیابی عوامل داخلی و خارجی

با نگاهی به جدول و براساس نتایج مصاحبه و استخراج اطلاعات پرسشنامه، نمره به‌دست‌آمده از ماتریس ارزیابی عوامل داخلی برابر ۲/۱۸۹ است؛ این عدد بیان می‌کند ضعف‌های پیش‌روی محله می‌توانند بر نقاط قوت آن غلبه کنند ($2/189 < 2/5$). همچنین با بررسی ماتریس ارزیابی عوامل خارجی و نمره به‌دست‌آمده (۳/۰۴)، نتیجه گرفته می‌شود که فرصت‌های پیش‌رو بر تهدیدهای محله غلبه خواهند کرد ($3/04 > 2/5$). از این نتایج می‌توان در انتخاب استراتژی‌ها و تشکیل ماتریس عوامل داخلی و خارجی استفاده کرد.

ارائه راهبردها براساس مدل SWOT

این مدل یکی از ابزارهای بسیار مهم در فرایند تدوین راهبرد است که با آن، اطلاعات مقایسه می‌شود. همچنین با استفاده از این ماتریس، امکان تدوین چهار انتخاب یا استراتژی متفاوت از نظر درجه کنشگری‌های متفاوت در فضا فراهم می‌شود؛ البته در جریان عمل، برخی از استراتژی‌ها با یکدیگر همپوشانی دارند یا به‌طور همزمان و هماهنگ با یکدیگر به اجرا درمی‌آیند (حکمت‌نیا و میرنجف موسوی، ۱۳۹۰: ۳۱۸). با توجه به نتایج به‌دست‌آمده از تحلیل SWOT، برای توسعه کانون‌های توسعه محلات منطبق با شرایط مناطق، راهبردهای زیر در جدول زیر ارائه می‌شوند.

جدول ۸- راهبردهای توسعه و مداخله در سکونتگاه‌های غیررسمی ساوه

SWOT	فرصت‌ها (O)	تهدیدها (T)
قوت‌ها (S)	<p>راهبردهای رقابتی - تهاجمی (SO) - استراتژی نقاط قوت</p> <p>۱- تأکید بر ساماندهی، بازآفرینی، پایداری اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی در کنار نگاه بهبود کالبدی (سه سطح نیاز)</p> <p>۲- شناسایی و بهره‌گیری از تمامی توان‌های نهادی، انسانی و اجتماعی محلات</p> <p>۴- ایجاد هماهنگی بین نهادها و بخش‌های مختلف دولتی، معتمدین، مردم و بخش خصوصی</p> <p>۵- تلاش برای شفاف‌سازی سیاست‌های دولتی و برنامه‌های محلی برای افزایش انگیزه بخش خصوصی به‌منظور سرمایه‌گذاری برای توسعه اقتصادی و اجتماعی محلات</p> <p>۶- بهره‌گیری از منابع ملی برای بازآفرینی مشارکتی و پایدار و حفظ جاذبه‌های طبیعی، فرهنگی - تاریخی محلات</p>	<p>راهبردهای تنوع (ST) - استراتژی‌های کاستن از نقاط ضعف</p> <p>۱- توجه و به رسمیت شناسی توسعه عمودی در محلات مستعد، مانند عبدالآباد شرقی</p> <p>۲- افزایش محدوده و نیز تجدیدنظر در سرانه‌های تفکیک زمین از ۱۷۰ به حداقل ۱۲۰ و تعیین حد مطلوب تراکم جمعیت در محلات مختلف</p> <p>۳- پیشگیری از توسعه کمی بی‌قاعده و گسترش پیرامون شهر ساوه به‌منظور حفظ و بهره‌برداری مناسب از مناظر و باغات در جهت کسب درآمد و جلوگیری از تخریب باغات انار</p> <p>۴- بهره‌برداری از توان تشکیلاتی، قوانین و مقررات در جهت کاهش مخاطرات و آلودگی‌های بهداشتی، اکولوژیکی و زیست‌محیطی در مناطق</p> <p>۵- هماهنگی در قالب‌هایی مانند ستاد بازآفرینی شهرستان در خصوص بهبود شاخص‌های زندگی در محلات به‌عنوان بخشی از فرآیند هر شهر</p>

ادامه جدول ۸- راهبردهای توسعه در شهر ساوه

SWOT	فرصت‌ها (O)	تهدیدها (T)
ضعف‌ها (W)	<p>راهبردهای بازنگری (WO) - استراتژی فرصت‌ها</p> <p>۱- بازنگری قوانین مربوطه به محلات حاشیه و توجه به این مهم در طرح جامع شهر و به رسمیت شناسی مشروط و حساب‌شده</p> <p>۲- حفظ و نگهداری بافت‌های واجد ارزش به‌خصوص باغات انار</p> <p>۳- استفاده از توان جامعه محلی برای حل مشکلات</p> <p>۴- بازنگری در نحوه توزیع امکانات، خدمات و تسهیلات شهری و چندجانبه‌گرایی و سهم‌شدن همه ادارات</p> <p>۵- بازنگری و توسعه نهادها و سازمان‌های مرتبط در محله برای آموزش مردم و گردشگران برای استفاده مطلوب و بهینه از جاذبه‌ها مثلاً در فلاح، عبدالآباد و یاس</p> <p>۶- توجه و حمایت دولت از میراث طبیعی و فرهنگی در محلات</p>	<p>راهبردهای تدافعی (WT) - استراتژی پرهیز از تهدید</p> <p>۱- برگزاری سمینارها و نشست‌های «توسعه سرمایه‌گذاری در محلات مستعد به‌وسیله شورای شهر ساوه یا سایر دستگاه‌ها و مسئولان مرتبط و کارآفرینان، ایجاد تسهیلات و امتیازهای ویژه برای سرمایه‌گذاری، مانند تجربه عمارت حاکم عبدالآباد</p> <p>۲- تدوین قوانین و مقررات ویژه برای استفاده بهینه جاذبه‌ها و جلوگیری از تخریب، تغییر کاربری و از بین رفتن این منابع در محله</p> <p>۳- زمینه‌سازی و تشویق بخش خصوصی و خیرین به مشارکت در جهت توسعه زیرساخت‌ها، تجهیزات و خدمات و تسهیلات گوناگون</p>

فهرست استراتژی‌های انتخاب‌شده براساس تحلیل SWOT که شامل پنج استراتژی است، در جدول بعد ارائه شده است.

جدول ۹- استراتژی‌های انتخاب‌شده

استراتژی‌های انتخاب‌شده
WO1. بازنگری در به رسمیت شناسی و نحوه توزیع امکانات، خدمات و تسهیلات شهری و اولویت‌دهی و تخصیص مجدد این نوع امکانات به محلات با قابلیت بالا و ادغام محلات دارای زیرساخت‌های شهری مناسب
WT1. تشویق و ترغیب «توسعه سرمایه‌گذاری» به‌وسیله شهرداری و شورای شهر ساوه با سایر دستگاه‌ها و مسئولان مرتبط و کارآفرینان، دعوت از سرمایه‌گذاران و مالکان با هدف ایجاد تسهیلات و امتیازهای ویژه سرمایه‌گذاری در زمینه احداث سفره‌خانه، مجتمع‌های اقامتی، تأسیسات تفریحی همچون شب‌های ساوه گردشگری، تجربه عمارت حاکم و شهر خودرو یا قوت‌آباد. ایجاد زمین‌های ورزشی، موزه میراث فرهنگی، فرهنگسراهای چندمنظوره، مانند تجربه درحال احداث عباس‌آباد جنوبی
SO1. تأکید بر توسعه محلی، فرهنگی - تاریخی و طبیعی به‌دلیل وجود مزیت‌های نسبی در برخی محله‌ها

مداخلات فراهم می‌کند. در دسترس بودن و استفاده از معیارهای قابل اعتماد و قابل مقایسه برای تعیین تأثیر ارتقای سکونتگاه بر سلامت، کیفیت زندگی و رفاه اجتماعی - اقتصادی کمک مفیدی به تحقیقات جدید در این زمینه خواهد کرد. با توجه به پیچیدگی مبحث بهبود و ارتقای محله‌های فقیرنشین، ارزیابی‌ها باید به دنبال ترکیب فرایند و اطلاعات کیفی در کنار داده‌های اثربخشی کمی باشند تا مشخص شود کدام مداخلات خاص کار می‌کنند و مفید هستند (یا کار نمی‌کنند) و بر زندگی چه کسانی مؤثرند (Thomson, 2013).

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

مناطق شهری امروزی اکوسیستم‌های پیچیده و آسیب‌پذیری هستند که از گستره وسیعی از اجزا، شامل زیرساخت، حمل‌ونقل و سلامت گرفته تا امکانات اقتصادی و ویژگی‌های اجتماعی این اجزا، به‌طور فزاینده‌ای به هم مرتبط و دارای وابستگی متداخل هستند (Schanz, 2021). با توجه به شهرنشینی تقریباً نیمی از جمعیت جهان، شهرها به‌طور فزاینده‌ای قادر به مقابله با همه مشکلات نیستند. این بررسی جهانی تاریخچه متفاوت و الگوهای کنونی محله‌های فقیرنشین و سکونتگاه‌های ساکن در موفق‌ترین، متوسط و فقیرترین کشورهای جهان سوم از نظر اقتصادی را بررسی می‌کند. همچنین وضعیت تحقیقات سیاست‌محور موجود، استراتژی‌های لازم به‌منظور بهبود شرایط مسکن برای افراد بسیار فقیر و آینده احتمالی این سکونتگاه‌ها را بررسی می‌کند. در همه این مطالعات، تأکید بر نقش کلیدی شرکت‌کنندگان محلی و ضرورت کنار گذاشتن رویکردهای بالا به پایین است (Aldrich, 1995). سرعت رشد شهر ساوه در مقایسه با شهرهای هم‌اندازه بسیار زیاد بود و مهاجرت گسترده در حدود

هر شهر باید دارای سند چشم‌انداز باشد و برای کلیت اسکان غیررسمی و حاشیه‌های خود، یک کلان استراتژی و در عین زمان متناسب با موقعیت، شرایط و شاخص‌های هر حاشیه استراتژی خاص برای مداخله و مدیریت داشته باشد. در یک جمع‌بندی کلی و پیش از مرور توصیه‌ها و پیشنهادها تجربه کشورهای مختلف در مواجهه با اسکان غیررسمی نشان می‌دهد سه شکل برخورد با پدیده حاشیه‌نشینی در نظام‌های مدیریت شهری به چشم می‌خورند:

الف- در شهرهای کوچک سیاست چشم‌پوشی و عدم تلقی جدی از مسئله (غفلت مدیریتی) پدیده

ب- در شهرهای متوسط تلقی به‌عنوان مسئله اجتماعی

ج- در شهرهای بزرگ و کلان‌شهرها بیشتر سعی بر تاکتیک ممانعت و سیاست درهای بسته و تلقی به‌عنوان بحران اجتماعی اصولی‌ترین شیوه به رسمیت شناختن این مسئله و الگوی سکونت شهری و سپس تلاش برای مدیریت، ساماندهی و دستیابی به توسعه پایدار شهری است. همچنین استفاده همزمان از سیاست‌های پیشگیری و درمان و در عین حال، عطف توجه کامل به رهیافت مشارکت مردم در فرایندهای بازآفرینی و توسعه شهری است. نتایج مطالعات بین‌المللی حاکی از ناهمگونی و شکاف شواهدی است که مانع از نتیجه‌گیری قطعی درباره تأثیر استراتژی‌های ارتقای زاغه بر سلامت و رفاه اجتماعی - اقتصادی است. شایع‌ترین پیامدهای بهداشتی و اجتماعی - اقتصادی گزارش‌شده، بیماری‌های واگیر و شاخص‌های فقر مالی بود. شواهد محدود، اما ثابتی وجود دارند که نشان می‌دهند ارتقای محله‌های فقیرنشین ممکن است بروز بیماری‌های اسهالی و هزینه‌های مربوط به آب را کاهش دهد. اطلاعات موجود درباره دیدگاه‌های زاغه‌نشینان بینشی در مورد موانع و تسهیل‌کننده‌ها برای اجرای موفقیت‌آمیز و حفظ

- با توجه به افزایش قیمت ملک و مسکن در شهرهای ایران، از جمله ساوه، هجوم به حاشیه‌ها برای خرید و اجاره حتی از متن شهر دور از انتظار نیست و نوعی «نشت به پایین» در موضوع مسکن صورت خواهد گرفت و پیامدهای آن برای حاشیه‌نشینی نیز ممکن است چشمگیر باشد.

- ایجاد فرصت‌ها و پروژه‌های محرک توسعه متناسب با استعداد محلات مانند «باغ موزه انار»؛ برای مثال، در عباس‌آباد شمالی یا سایر محلات مستعد

- تدوین چشم‌انداز کلان‌شهر و استراتژی توسعه شهری (CDS) با همراهی و همگامی معتمدان محلی و ذینفعان اصلی با هدف کاستن از فقر و محرومیت شهری، توسعه پایدار و ارتقای مشارکت و ایجاد حکمروایی خوب شهری برای حل مشکلات شهر و حاشیه‌ها

- بازنگری در به رسمیت شناسی و نحوه توزیع امکانات، خدمات و تسهیلات شهری و اولویت‌دهی و تخصیص مجدد این نوع امکانات به محلات با قابلیت بالا و ادغام محلات دارای زیرساخت‌های شهری مناسب

- چندجانبه‌گرایی و سهم‌شدن همه ادارات در امر توسعه و بهبود شاخص‌های کالبدی، اقتصادی و اجتماعی در محلات هدف

- بازنگری و توسعه نهادها و سازمان‌های مرتبط در محله برای آموزش مردم و گردشگران برای استفاده مطلوب و بهینه از جاذبه‌ها؛ برای مثال، در محلات فلاحت، عبدال‌آباد و یاس

منابع

- اکبری، نعمت‌الله (۱۳۹۶). *اقتصاد شهری*، تهران: انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی (سمت).
- الماسی، حسن و دورفرد، مرجان سادات (۱۳۹۰). «تدوین استراتژی گردشگری کشور براساس تحلیل ماتریس SWOT»، *گردشگری و توسعه*، دوره ۱، شماره ۱، ص ۹۷-۱۲۱.
- ایراندوست، کیومرث (۱۳۸۹). *سکونتگاه‌های غیررسمی و اسطوره حاشیه‌نشینی*، تهران: انتشارات شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
- بیات، آصف (۱۳۹۱). *سیاست‌های خیابانی*، ترجمه اسدالله نبوی چاشمی، تهران: انتشارات شیرازه.
- پیران، پرویز و همکاران (۱۳۹۵). «شناسایی عوامل مؤثر بر ایجاد نهادهای اجتماعی در مدیریت محلات»، *مجله پژوهش و*

هفتاد سال گذشته به آن، به‌خصوص در پنج دهه اخیر ساری و جاری بوده است. روند تحولات شهر و ابعاد و عناصر مختلف آن طی دوره ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۵ بررسی و تحلیل شده‌اند. شهر ساوه به دلایل مختلفی موقعیت مهمی در نظام توسعه محلی، منطقه‌ای و ملی دارد و مطالعه روند رشد شهر و الگوها و پیامدهای آن برای سیاست‌گذاران بسیار ضروری است. انتخاب مناسب‌ترین سناریوی رشد برای شهر ساوه و برنامه‌ریزی آن نیز همراه با مشکلات، فرصت‌ها و امکانات اساسی و مؤثر سیاست‌ها و راهبردها معرفی شد. با تأسیس شهر صنعتی دوم در احمدآباد و مجموعه تغییرات اقلیمی و اقتصادی انتظار می‌رود مهاجرت‌ها به شهر ساوه همچنان رو به گسترش خواهد بود. محلات هدف در عین حال که مملو از مسائل بسیار هستند، گاهی دارای توان و استعداد اقتصادی - اجتماعی و انسانی چشمگیری هستند که در صورت همراهی مردم و ساکنان این محلات، با برنامه‌ها و مداخلات شهری، روند توسعه کل شهر به‌خصوص این مناطق تسریع خواهد شد.

پیشنهادها و برخی توصیه‌های سیاستی - مدیریتی

- به رسمیت شناسی محلات موجود با هدف مدیریت و ساماندهی (نه ترغیب به گسترش) و ممانعت از شکل‌گیری محلات خارج از محدوده به‌خصوص در سمت شمال شرقی و شمال غربی شهر
- مشارکت دادن مردم و معتمدان برای هرگونه مداخله و برنامه‌ریزی در این نواحی
- توجه به توان‌های محیطی، انسانی، اجتماعی و اقتصادی محلات در طرح توسعه شهر و محلات
- تأسیس اداره امور محلات حاشیه و سکونتگاه‌های غیررسمی در ذیل یکی از معاونت‌های شهرداری
- ایجاد بازدارندگی‌های غیرمستقیم، منعطف و غیرقهری به‌جای تمرکز بر تخریب و جریمه در موضوع تعیین حدود و ممانعت از گسترش خارج از محدوده
- تدوین و اجرای سند توسعه محلات شهر و محله محوری با تأکید بر اسکان غیررسمی و بازآفرینی مشارکتی
- حمایت جدی و تسهیل پروژه‌های محرک توسعه مانند شب‌های ساوه (گرشاسبی)، عمارت حاکم (عبدال‌آباد غربی)
- استفاده از سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و خیرین برای تأمین خدمات و تسهیلات فرهنگی و آموزشی و اشتغال‌زایی، مانند تجربه خیابان حر

اسکان بشر سازمان ملل متحد)، ترجمه جمعی از مترجمان، تهران: ناشر شهرداری تهران.

Atia, M. (2022). Refusing a "City without Slums": Moroccan slum dwellers' nonmovements and the art of presence Cities, *Elsvier*, 125, 102284.

Aldrich, B. C., & Ranvinder S.S. (Ed) (1995). *Housing the Urban Poor: Policy and practice in developing countries*, London and New York: Zed books.

Alshebli, A. (2018). Towards making urban planning practices more effective amid rapid urban growth in Riyadh- Saudi Arabia . PhD Thesis. University of Birmingham.

Cohen, B. (2005). Urbanization in developing countries: Current trends, future projections, and key challenges for sustainability, *Technology in Society*, 28(1-2), 63-80.

Davis, M. (2006). *Planet of Slums*, London: verso publisher.

Elias, P., Dekolo, S., & Babatola, O. (2012) Land Use Change Modelling In Developing Countries: Issues And Prospects. *International Journal of Geography and Geology*, 1(1), 23.

Nakamura, S. (2014). Impact of slum formalization on self-help housing construction: A case of slum notification in India, *Urban studies*, 51(16), 3420-3444.

Pugh, C. (2005). Squatter Settlements, Their Sustainability, Architectural Contributions, and Socio – Economic Roles, *Cities*, 17(5), 325-337.

Schanz Kai-Uwe. (2021). Future Urban Risk Landscapes: An insurance perspective. Geneva Association.

Turley, R., Saith, R., Bhan, N., Rehfuess, E., & Carter, B. (2013). Slum upgrading strategies and their effects on health and socio-economic outcomes A systematic review. International Initiative for Impact Evaluation.

UN-HABITAT. (2008). the State of the world's Cities 2008/2009: Homogenous Cities. www.unhabitat.org, 2008/10/28.

UN-Habitat. (2003). the challenge of slums, global report on human settlement.

Yazar, K. H., & Dede, O. M. (2012) Sustainable urban planning in developed countries: lessons for Turkey. *International journal of sustainable development and planning*, 7(1), 26-47.

برنامه‌ریزی شهری، سال ۷، شماره ۲۵، ص ۲۲-۱.

زنگانه، احمد و همکاران (۱۴۰۰). «تحلیل گفتمان شهر

مدرن؛ تولد کالبد شهر مدرن و بازنمایی زاغه‌نشین» *مجله توسعه فضاهای پیراشهری*، دوره ۳، شماره ۱، ص ۵۸-۳۷.

صرافی، مظفر (۱۳۸۲). «بازنگری ویژگی‌های اسکان خودانگیخته»، *مجموعه مقالات حاشیه‌نشینی و اسکان غیررسمی*، جلد اول، تهران: دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی.

گلکار، کورش (۱۳۸۵). «مناسب‌سازی تکنیک تحلیلی سوات (SWOT) برای کاربرد در طراحی شهری»، *نشریه صفا*، دوره ۱۵، شماره ۴۱، ص ۶۵-۴۴.

مشکینی، ابوالفضل و همکاران (۱۳۹۷). «نقش گروه‌های قومی در هویت‌یابی سکونتگاه‌های غیررسمی (مطالعه موردی: شهر ساوه)»، *علوم جغرافیایی بهار و تابستان*، دوره ۱۴، شماره ۲۸، ص ۲۲۸-۲۱۴.

مهندسین مشاور طرح و معماری (۱۳۸۴). شناسایی مقدماتی و طرح مواجهه با اسکان غیررسمی شهر ساوه (پروژه شهر سالم)، به سفارش دفتر سازمان بهداشت جهانی در ایران.

قلی‌زاده، علی‌اکبر (۱۳۹۹). «اقتصاد زمین و مسکن شهری در دانشنامه اقتصاد»، *پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*، دوره ۳، شماره ۱، ص ۲-۱.

نقدی، اسداله و علی توانا (۱۳۹۹). «شهری در حصار حاشیه‌ها مطالعه رضایت از زندگی در بین حاشیه‌نشینان شهر کابل» *بررسی مسائل اجتماعی ایران*، دوره ۱۱، شماره ۱، ص ۱۶۰-۱۳۵.

نقدی، اسداله (۱۳۹۲). *حاشیه‌نشینی، نظریه‌ها، روش و مطالعات موردی*، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.

نقدی، اسداله و همکاران (۱۴۰۰). «مطالعه گونه‌شناسی، چالش‌های حاشیه‌نشینی و بازی‌های حاشیه‌نشینان با سیاست‌های شهری (مورد مطالعه: شهر ساوه)»، *مطالعات تحقیقات اجتماعی در ایران*، دوره ۱۰، شماره ۱، ص ۲۷۵-۲۴۹.

هادی‌زاده بزاز، مریم (۱۳۸۳). *حاشیه‌نشینی و راهکارهای ساماندهی آن در جهان*، مشهد: شهرداری مشهد با همکاری نشر تیهو.

هادی‌زاده بزاز، مریم (۱۴۰۰). *چالش زاغه‌ها (برنامه*